

УДК 340.137

О.В. ВОЛОШЕНЮК, канд. юрид. наук,
доц., Харківський національний університет вну-
трішніх справ

ПРОЦЕСИ КОНВЕРГЕНЦІЇ В СУЧАСНИХ ПРАВОВИХ СИСТЕМАХ

Ключові слова: конвергенція, теорія конверген-
ції, правова конвергенція, уніфікація, змішані
правові системи, міждержавні правові системи

Сучасні загальносвітові процеси глобалізації супроводжуються як позитивними, так і негативними змінами в різних сферах суспільного буття. Вони знайшли свій відбиток у політиці, економіці, культурі, суттєво впливають на екологічну ситуацію, демографічний стан людства тощо. Досить суттєвими є наслідки вказаних процесів і у юридичній сфері. Все більш тісна взаємодія правових систем призводить до поступового їх зближення, що стає предметом багатьох наукових досліджень. Результатом є накопичення значної кількості спеціальних категорій, які відображають відповідні загальносвітові процеси та їх наслідки. Зокрема, слід згадати такі поняття, як акультурація, рецепція, уніфікація, гармонізація, асиміляція тощо [1, с.69]. Не останнє місце серед вказаних категорій посідає правова конвергенція.

Метою статті є дослідження процесів конвергенції правових систем світу як специфічного юридичного феномену, визначення її перспектив в сучасних умовах. Новизна роботи полягає в класифікації напрямків прояву юридичної конвергенції в правових системах світу.

Термін «конвергенція» (від лат. *convergere* – наближуватись, сходитись) є достатньо розповсюдженим в різних галузях знань. Так, у авіації феномен конвергенції означає зіткнення двох повітряних потоків, які мають неоднакову за напрямком швидкість [2]. У біології дане поняття використовують для

позначення виникнення схожих анатомічних та морфологічних форм відносно далеких по походженню груп організмів в процесі еволюції [3, с.39]. У філології воно означає розвиток подібних рис у кількох мовах незалежно від спільного походження внаслідок тісних і тривалих контактів між їхніми носіями [4, с.371-372]. Н. Луман та Ю. Хабермас, розкриваючи філософські аспекти пізнання, говорять про «принцип конвергенції», у відповідності з яким істинне розуміння будь-якого об'єкту можливе лише внаслідок «комунікативного зусилля», тобто багатократного пізнання досліджуваного предмету різними суб'єктами незалежно один від одного, що дозволяє уникнути суб'єктивізму та досягти консенсусу у визначенні його сутнісних рис [5, с.106-107].

Найбільшого розповсюдження даний термін отримав у суспільних науках, де сформувалася окрема теорія конвергенції. Дана теорія характеризується як соціально-філософська та політологічна концепція, згідно з якою інтернаціоналізація економічної, політичної, культурної діяльності та наявність низки загальних структурних та функціональних аспектів ведуть до зближення політично і соціально дивергентних систем – капіталізму та соціалізму – з можливістю їх злиття у майбутньому у змішане суспільство, яке синтезує в собі позитивні риси кожного з них [6, с.132].

Теорія конвергенції виникла в епоху біполярності світу, протистояння двох держав (США та СРСР), які уособлювали різні світоглядні підходи до політичної та економічної організації суспільства. Найбільш відомими прибічниками теорії були Дж. Гелбрейт, П. Сорокін, У. Ростоу (США), Р. Арон, Ж. Фураст'є, Ф. Перру (Франція), Я. Тінберген (Нідерланди), О. Флехтхейм (ФРН). Так, Джон Гелбрейт пов'язував тенденцію до конвергенції з економічними чинниками, зі специфікою сучасного виробництва, яке диктує свої закони незалежно від національних

або ідеологічних особливостей кожної держави. Він вважав, що капіталістичним країнам слід запозичити у СРСР досвід контролю над цінами та планування виробництва, а соціалістичній системі звернути увагу на лібералізацію економіки [7, с.453-454]. П. Сорокін послідовно відстоював ідею конвергенції у багатьох своїх роботах. Зокрема, зазначають на увагу дослідження «Взаємна конвергенція Сполучених Штатів і СРСР до змішаного соціокультурного типу» (1960) та «Головні тенденції нашого часу» (1964). «Я схильний вважати, - наголошує автор, - що якщо людство уникне нових світових воєн, ...то пануючим типом виникаючого суспільства й культури, ймовірно, буде не капіталістичний і не комуністичний, а тип специфічний, який ми можемо позначити як інтегральний... Він об'єднає більшість позитивних цінностей і звільниться від серйозних дефектів кожного типу» [8, с.16]. На переконання П. Сорокіна, для Заходу конвергенція означатиме відмову від ілюзорних матеріальних цінностей та обмеження влади грошей, а для СРСР - повагу прав людини й підвищення матеріального рівня життя мас.

Слід зазначити, що теорія конвергенції розвивалася переважно на Заході, на противагу вченню Маркса та Леніна про лінійний розвиток суспільства та невідворотність перемоги комунізму. На теренах СРСР дана теорія не сприймалася саме тому, що по своїй суті вона є антиподом марксизму, оскільки бачить у капіталізмі й соціалізмі не стадії історичного процесу, що є несумісними й послідовно змінюють одна одну, а взаємоповнюючі начала, однаково цінні й перспективні. Філософії класової ненависті, боротьби й перемоги теорія конвергенції протиставляє філософію компромісу [9, с.163-164]. Лише окремі видатні радянські науковці, такі як А.Д. Сахаров, усвідомлюючи небезпеку ядерного протистояння двох політичних систем, змогли на противагу офіційній ідеології та пропаганді відкрито відстоювати ідею

конвергенції. А.Д. Сахаров бачив в останній єдино можливу альтернативу загибелі людства, запоруку збереження людської цивілізації. Він був переконаний, що глобальна мета виживання людства має пріоритет перед будь-якими регіональними, державними, національними, партійними й груповими цілями [10, с.39-44].

Розпад СРСР вніс свої корективи у розвиток теорії конвергенції. В сучасних умовах мова йде про правову конвергенцію, яка визначається як процес взаємодії національних правових систем або їх окремих елементів, що супроводжується підвищенням ступеня зв'язаності й узгодженості правового регулювання суспільних відносин, процес поступового формування толерантності і подібності правових систем [11, с.32]; феномен і процес виникнення схожих і однакових явищ в правових системах різних держав, взаємне уподібнення окремих елементів правових систем та правових систем у цілому [1, с.69]; або як інтеграція переваг і позитивних розробок різних правових систем [12, с.16-22]. Хоча у наведених визначеннях прямо про це не йдеться, але, говорячи про конвергентне зближення правових систем світу, в першу чергу мається на увазі взаємодія романо-германського та англо-американського типу правових систем (міжтипова конвергенція), хоча можлива конвергенція і внутрішньотипова, тобто між країнами, що відносяться до одного типу правових систем.

На сьогоднішній день можна виділити чотири напрямки правової конвергенції:

- 1) створення змішаних (гібридних) правових систем у країнах, які історично перебували під впливом різних традицій права. Так, ще у 1925 р. відомий компаративіст Леві-Ульман, характеризуючи правову систему Шотландії, писав: «Коли має місце комбінація двох правових систем, одна з яких сходинить до римського права, а інша до англосаксонського, то в тих питаннях, на які римське право відповідає не особливо належним

чином, англійське право певною мірою пролизує її, але в той же час геній римського права абсорбує й асимілює новий елемент, роблячи його більш гнучким, і цією роботою зі злиття готуючи шлях для правової уніфікації Західної Європи. Я доводжу висновку, що шотландське право в тому виді, у якому воно перебуває зараз, дає нам уявлення про те, яким буде (можливо, уже наприкінці цього століття), право цивілізованих націй, а саме, комбінацією між англосаксонською й континентальною системами» [13, с.390]. На сьогоднішній день змішаний характер мають, крім Шотландії, правові системи провінції Квебек (Канада), штату Луїзіана (США), а також країн скандинавського та латиноамериканського права.

2) розвиток регіональних (міждержавних) правових систем, що є характерним для всього світу, а особливо – для європейського континенту. Основними тенденціями розвитку міждержавних правових систем є:

- зростання кількості правових систем міждержавних об'єднань, необхідних для вирішення вузьких (специфічних) проблем взаємодії;

- збільшення наднаціональних повноважень у цілому ряду суб'єктів міжнародного права;

- посилення регіоналізації при виникненні нових систем; - підвищення ролі нормативної інтеграції [14, с.213].

Особливо показовими є процеси європейської інтеграції в рамках ЄС. Відповідно до правової позиції Суду ЄС, договір про заснування Європейського Союзу створив власний оригінальний правопорядок, свою особливу систему права [15, с.271]. Створення єдиного європейського права є об'єктивно обумовленим процесом, що спричиняється низкою економічних, політичних та інших важливих чинників. В новітніх наукових дослідженнях підкреслюється той факт, що сучасна Європа як культурно-історична єдність переживає «кризу ідентичності» [16, с.146-155]. За сло-

вами Є. Аннерса, не дарма для підписання договору про створення ЄС було обрано Рим, оскільки римська ідея протягом всього періоду свого існування зберігала політичний вплив, залишаючись одним з найважливіших об'єднуючих факторів для європейської цивілізації [17, с.176].

3) уніфікація міжнародного права, яка не обмежується лише регіональним рівнем, а набуває планетарного масштабу. Дана тенденція поширюється на різноманітні сфери суспільних відносин. Так, Європейська економічна комісія ООН наголошує на необхідності регулятивної конвергенції країн, які приєднуються до ВТО, що є важливою умовою розвитку світового ринку. Прийняття й застосування всіма країнами міжнародних стандартів має вирішальне значення для забезпечення конкурентоспроможності їх продукції на глобальному рівні [18]. Мова сьогодні йде також про міжнародну конвергенцію в галузі державного управління [19, с.15]. За словами Ю.А. Тихомирова, «зароджується глобальний адміністративний простір, у котрому строга дихотомія (розподіл) між внутрішньодержавним і міжнародним більшою мірою зруйнована, у якій адміністративні функції здійснюються часто в складній взаємодії між посадовими особами й інститутами» [20, с.477-478].

4) поступова трансформація права країн, які традиційно відносяться до окремого типу правових систем, в напрямку зближення з іншим типом. Цей напрямок правової конвергенції є найбільш складним і не настільки помітним порівняно з попередніми, оскільки кожна правова традиція має свою «інерцію», механізми самозбереження, виробляє певний імунітет проти розчинення в ній чужорідних елементів. Як зазначається в компаративних дослідженнях, «якщо дві системи є схожими одна на одну, вплив та імітації (однобічні або взаємні) стають набагато більш інтенсивними, ніж в тих випадках, коли між системами є чіткі відмінності» [21, с.125]. Втім,

навіть в надрах таких самобутніх типів правових систем, як романо-германський та англосаксонський, спостерігаються достатньо відчутні конвергентні процеси. З одного боку, у романо-германському праві спостерігається істотне підвищення значення прецедентної практики, а з іншого - характерною тенденцією розвитку загального права є розширення законодавчого впливу на розвиток суспільних відносин.

Досить розповсюдженою сьогодні є точка зору, згідно з якою несхожість між вказаними типами права є перебільшеною, вона стосується більше форми, ніж змісту, оскільки їх об'єднують однотипна економіка, соціальна і політична структура суспільства, правова культура тощо, тобто все те, що можна охарактеризувати як «західна буржуазно-демократична основа». Відмінності між романо-германським та англосаксонським правом не є принциповими та криються у другорядних техніко-юридичних компонентах. Серед чинників, які сприяють конвергенції континентального та англо-американського права, називають членство Великобританії в ЄС, а також тенденції американізації європейського права після Другої світової війни [22, с.3-12].

Достатньо зваженою є також думка, що конвергенція є допустимою до певної межі, за якою можлива втрата правовою системою своєї самобутності та самостійності. Зокрема це стосується процедур судочинства, які досить важко піддаються зближенню [23, с.64]. Про складність процесів правової конвергенції свідчать й труднощі, пов'язані з прийняттям європейських кодексів та європейської Конституції. Проміж прибічників подібних актів досить гучно звучать голоси їх противників. Так, французький дослідник П. Легран переконаний, що «пропозиція прийняти Європейський цивільний кодекс являє собою, по суті, атаку на плюралізм у праві, бажання стерти всі антиномії з юридичної карти Європи й прагнення знищити особливості на локальному рівні» [24, с.803]. Ще більш ка-

тегоричним є Ж. Корню: «Унітаризм Євро-союзу був би заходом руйнівним, регресивним і, говорячи відверто, тоталітарним, нав'язлива об'єднавча ідея стала б культурним перекрученням. По вуха загрузши в насадженні однаковості й знаходячи в цьому дійсному насолоду, релігія єдності при диявольській допомозі влади переступила межі легітимності й розуму» [25, с.352]. Серед інших перепон на шляху загальноєвропейської кодифікації називають відсутність єдиної європейської нації, наявність культурних та мовних відмінностей різних народів, проблему подальшого тлумачення прийнятих кодексів тощо [26, с.246, 347-348, 441].

Підводячи підсумки, необхідно зазначити, що правова конвергенція є складним соціальним явищем, яке відображає загальні закономірності розвитку права в умовах глобалізації та передбачає підвищення ступеня узгодженості правового регулювання суспільних відносин, зближення правових систем світу, взаємне проникнення їх окремих регулятивних механізмів та інститутів. Конвергентні процеси знаходять свій прояв у чотирьох основних напрямках: - виникнення правових систем змішаного типу; - розвиток регіональних правових систем; - уніфікація міжнародного права; - трансформація права в країнах, які традиційно пов'язуються з певним типом правової системи і навіть визначають його «обличчя». Дослідження вказаних напрямків сприятиме поглибленню уявлень про сучасні тенденції розвитку правових систем та права в цілому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Скурко Е. В. Некоторые аспекты проблемы взаимодействия правовых систем в условиях глобализации / Е. В. Скурко // Государство и право. – 2008. - № 8. – С. 69-72.
2. Goldsmith B. Convergence // Cross Country. – 1996. - № 48 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://>

www.nebo.kiev.ua/meteo/converg.htm.

3. Третьякова О. Д. Понятие правовой конвергенции / О. Д. Третьякова // «Черные дыры» в Российском Законодательстве. – 2008. - № 3. – С. 39-42.

4. Сучасний словник іншомовних слів: Близько 20 тис. слів і словосполучень / уклали О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – К. : Довіра, 2006. – 789 с. – (Словники України).

5. Чичнева Е. А. Философия права в Германии после Второй Мировой войны: (Краткий обзор) / Е. А. Чичнева // Вестник Московск. ун-та. Серия 7. Философия. - 2000. - № 3. - С. 99-116.

6. Современная западная философия: словарь / сост.: Малахов В. С., Филатов В. П. – М. : Политиздат, 1991. – 414 с.

7. Гэлбрейт Дж. Новое индустриальное общество / Дж. Гэлбрейт. - М. : Прогресс, 1969. – 480 с.

8. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество / П. А. Сорокин ; общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. Согомонов. - М. : Политиздат, 1992. – 543 с. (Серия «Мыслители XX века»).

9. Буртин Ю. Россия и конвергенция: идеи А. Д. Сахарова вчера, сегодня, завтра / Ю. Буртин // Октябрь. – 1998. - № 1. – С. 145-166.

10. Сахаров А. Д. Конституция Союза Советских Республик Европы и Азии: Проект / А. Д. Сахаров // Звезда. - 1990. - № 3. – С. 39-44.

11. Третьякова О. Д. Конвергенция российского права в механизме обеспечения единства образования в Европе: болонская парадигма / О. Д. Третьякова // «Черные дыры» в Российском Законодательстве. – 2008. - № 6. – С. 32-34.

12. Маркова-Мурашова С. А. Существование и взаимодействие правовых систем современности в условиях правовой конвергенции / С. А. Маркова-Мурашова // Юристъ-Правоведъ. – 2005. - № 1. - С. 16-22.

13. Levy-Ullmann H. L. The Law of Scotland // Juridical Review. - 1925. - Vol. 37. - P. 390.

14. Луць Л. А. Сучасні правові системи світу / Л. А. Луць. – Львів : Юрид. ф-т

Львівськ. нац. ун-ту імені Івана Франка, 2003. – 247 с.

15. Савчин М. В. Порівняльне правознавство. Загальна частина: навчальний посібник / М. В. Савчин. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 288 с.

16. Рудоквас А. Д. Неопандектистика и европейское право (Вступительное слово к дискуссии) / А. Д. Рудоквас // Древнее право. – 2005. - № 1 (15). - С. 146-155.

17. Аннерс Э. История европейского права / Э. Аннерс ; пер. со швед. Р. Л. Валинско-го. - М. : Наука, 1994. – 397 с.

18. Доклад о Рабочем совещании на тему: «Расширение ЕС: регулятивная конвергенция в непринадлежащих к ЕС странах» (7-8 ноября 2003 г., Афины, Греция) [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.unec.org/trade/ctied8/trd-04-20r.doc>.

19. Барциц И. Н. Критерии эффективности государственного управления и глобальное управленческое пространство / И. Н. Барциц // Государство и право. – 2009. - № 3. – С. 12-20.

20. Тихомиров Ю. А. Управление на основе права / Ю. А. Тихомиров. - М. : Формула права, 2007. – 484 с.

21. Sacco R. La comparaison juridique au service de la connaissance du droit. – Paris : Economica, 1991.

22. Марченко М. Н. Конвергенция романо-германского и англо-саксонского права : открытая лекция / М. Н. Марченко. – Киев, Симферополь : Ин-т государства и права им. В.М. Корецкого НАН Украины ; Изд-во «Логос», 2007. – Вып. 1. – 36 с. (Серия научно-методических изданий «Академия сравнительного правоведения»).

23. Шейфер С. А. Роль защиты в формировании доказательственной базы по уголовному делу / С. А. Шейфер // Государство и право. – 2006. – № 7. – С. 59–65.

24. Legrand P. Sens et non-sens d'un Code civil européen / Pierre Legrand // Revue Internationale de Droit Comparé. – 1996. - № 4. – P. 779-812.

25. Cornu G. Un Code civil n'est pas un instrument communautaire / Gérard Cornu // Le Dalloz. Chroniques. - 2002. - № 4. - P. 351-352.

26. Кабрияк Р. Кодификации / Реми Кабрияк ; Пер. с фр. Л. В. Головки. – М. : Статут, 2007. – 476 с.

Волошенюк О. В. Процеси конвергенції в сучасних правових системах / О. В. Волошенюк // Форум права. – 2009. – № 3. – С. 123–128 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-2/09vovscps.pdf>

Проведено аналіз теорії конвергенції, розглянуто чинники, що сприяли її виникненню і розвитку. Запропоновано класифікацію напрямків конвергенції правових систем світу. Акцентовано увагу на проблемах правової конвергенції в Європі.

Волошенюк А.В. Процессы конвергенции в современных правовых системах

Выполнен анализ теории конвергенции, рассмотрены факторы, которые способствовали ее возникновению и развитию. Предложена классификация направлений конвергенции правовых систем мира. Акцентируется внимание на проблемах правовой конвергенции в Европе.

Voloshenyuk O.V. The Convergence Processes in Modern Legal Systems

The analysis of convergence theory was held, the factors that contributed to its emergence and development was examined. A classification of directions of convergence of world legal systems is proposed. The problems of legal convergence in Europe were emphasized.